

Branko Šömen

Neuporaben življenjepis

(Odlomek iz romana Kamen spotike)

62.

Po skromnem kosilu, dobil sem malo pretrdo zapečene makove rezance, skodelico toplega mleka, so mi rekli, naj se oblečem. Na vratih sta stala miličnika, spremljal ju je še tretji v civilni obleki. Odšli smo iz zapora, stopili na ulico. Skoraj vse glavne ulice v Jugoslaviji so bile Titove, in tako so me vodili po Titovi ulici v središče mesta, na avtobusno postajo. Ljudje so nas sramežljivo gledali, se nas izogibali. Stopal sem v toplem, debelem krombiju, plašču, ki me je varoval pred aprilskimi temperaturami, obenem pa vlekel k tlom, med miličnikoma, oboroženima z brzostrelkama, zadaj je hodil kriminalist, pokrit s širokim klobukom. Bil je čas, ko so se zapirale trgovine, ko so ljudje zapuščali pisarne, odhajali iz majhnih soboških podjetij, tovarn. Na glavni ulici je bilo polno ljudi: ljudska oblast se je hotela postaviti, pokazati, pobahati, da ima v rokah kriminalca, ki je vznemiril pokrajino, povzročil odmevni politični škandal po domovini, celo v tujini. Pri kavarni Zvezda, nekdanjem Dobrayu, se mi je približal soboški znanec, uslužbenec Potrošnika: ustavil se je pred mano, mi pljunil v obraz, rekel: "Drugi Djilas!", in stopil dalje. Miličnika nista reagirala. Obrisal sem si obraz, presenečen, da ljudje, ne ljudje, posamezniki, mislijo tako napačno, so tako krivo poučeni, tako divje zvesti komunistični ideologiji. Njegov protest je bil smešen, obenem pa opozorilen. Niso bili vsi ljudje na strani *Bruca*; še več, mnogi bi nas utopili v žlici vode. Pozabil sem na takšna reagiranja, ker nisem imel stikov z ljudmi, ker nisem vedel, kako "dihajo", kaj mislijo, ko so sami, kako se obnašajo v javnosti. Zavili smo na trg, na avtobusno postajo. Stali smo med množico potnikov, kot izolirani otok, ki se mu nihče ni upal približati. Pogledi so nas otipavali, šepetanja izmišljala zgodbe,

potniki so naglo vstopali v avtobuse, ki so prihajali na postajo, vozili na Goričko, Ravensko in Dolinsko, samo avtobusa za Maribor ni bilo. Po petnajstih minutah živega performansa, izmišljene človeške ikebane, praznega postajanja, reklamne manifestacije, je kriminalist pogledal na uro in rekel: "Jebi ga, avtobus za Maribor gre šele ob štirih!" In so me odvedli nazaj, po glavni, prometni Titovi ulici, v zapor. Bil je domišljen vzorec ponižanja in zmagoslavja: nisem sklanjal glave, še danes pomnim obraze ljudi, ki sem jih videl, ki so me srečali. Policija me je imela v rokah, delala je z mano, kar ji je padlo na misel: podtaknila mi je pismo, za dva, tri dni izgubila nadzor nad mano, me zopet spravila v celico, vodila v mariborske zapore. Scenarij je imel svojo dramaturško nit, politično vsebino, svojo amatersko izvedbo. Malo pred četrto so me znova pobrali iz celice, vodili po Titovi ulici na avtobusno postajo. Avtobus je prišel točno po voznem redu. Umestili so me takoj za šoferjem. Obsedel sem med miličnikom in civilistom. Ena od študentk, ki se je povzpela v zadnjem trenutku na avtobus, me je radostno pozdravila: "Si končno na svobodi?" ne da bi videla miličnika ob meni. Študent, ki je vstopil pri zadnjih vratih, se preinil na svoj sedež z rezervacijo, je zavpil proti meni: "Ne veš, kako sem vesel, da so te izpustili!" Kriminalistu v civilni obleki je bilo tega dovolj. Dvignil se je, s prstom pokazal name, glasno rekel: "Opozarjam vas, da se s potnikom, ki sedi ob meni, nihče ne sme pogovarjati!" Avtobus, ki se je začel premikati s postajališča, je onemel. Ljudje so buljili predse, molčali. V Radencih so vstopili trije študentje. Ko so me zagledali, so planili v smeh, mahali z rokami, govorili: "Pa ste jih zajebali! Rekli ste jim, kar jim gre!" Potniki so jih vlekli za rokave, s prsti kazali na miličnika ob meni. Glasno razmišljanje je usahnilo, študentje so ocenili položaj, umolknili. Nemo, kot gluha krsta, je vozil avtobus do Maribora. Tam so se potniki, študentje, naglo izsuli iz njega, porazgubili po mestnih ulicah. Miličnik in preiskovalec sta me odpeljala v mariborski zapor.

63.

Kakšna ironija: prva misel je bila, da sem se znašel v zaporu, kjer je bil zaprt Tito. Bil je v "kehi" zaradi "komunističnega humanizma", zato, ker se je zavzemal za majhnega človeka, proletarca, jaz sem bil zaprt, ker sem ga kritiziral, ker sem bil tudi sam ničla, človek, ki je prav tako kot on skušal misliti z lastno glavo. Kakšna ironija: znašel sem se v celici, kjer so bila v okenske police vrezana sporočila

partizanskih borcev, mariborskih talcev, komunističnih zanesenjakov, obsojenih na smrt. Mladi ljudje so pošiljali zadnje pozdrave svojim mamam, dekletom, ženam. *Mama, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti.* In umirali so za slovensko svobodo, za boljše življenje, lepšo prihodnost. Kakšna ironija: znašel sem se v celici z dvema barabama, od katerih je prvi ukradel ponoči, pred hotelom Orel, s parkiranega italijanskega avtomobila mrtvo, nastreljeno srno in lovsko puško, drugi je prvič v življenju tihotapil čez mejo nekega Hrvata, a so ga obmejni organi ujeli, zaprli. Mislil sem, da me bodo namestili na ambulantni oddelek, da bom dobival dietno hrano, da bom preživel dneve na samem, samotarsko. Nekdo se je znova pošalil, me spravil v pravi zapor, kaznoval kot kriminalca. Živeti sem začel med tatovi, tihotapci. Moja sozapornika sta bila Mariborčana: nista mi verjela, da sem rojen v Mariboru, v Košakih, v zasebni porodnišnici, v tranzitu, med očetovo službeno potjo iz Marenberga, današnjih Radelj, v Lendavo, iz Koroške v Prekmurje. Spraševala sta me po imenih ulic, kavarnah, ki jih že zdavnaj ni bilo več, ter ugotavljala, da so me vrgli v celico, da bi ju provociral, da sploh nisem Mariborčan, naj se pazim, kako se obnašam. Vsak dan sta lahko odšla na dvorišče na sprehod, kjer sta z drugimi ujetniki hodila v krogu, vdihovala svež zrak, potegnila kak prepovedan dim iz podarjenega ogorka, *čika*: jaz sem bil politični kaznenec, nisem smel na dvorišče, nisem smel priti v stik z drugimi zaporniki. Zato pa sem prišel v stik s knjigami. Na debela, hrastova vrata sta potrkala zapornika v spremstvu stražarja, jih odprla, pokazala potujočo knjižnico. Knjige so bile zložene v posebnem zabojniku z ročaji, v bistvu je bil to lesen zaboj, s kakršnim na gradbiščih prenašajo malto, *talige*. Med knjigami sem izbrskal dve, najprej lahkotno branje, knjigo Frana Milčinskega *Ptički brez gnezda*, ter popolnoma novo knjigo, *Novele* Alberta Camusa. Mladinsko knjigo sem prebral še v osnovni šoli, zdaj sem jo vzel v roke, da bi še enkrat preveril, kako je bil duhovit Ježkov oče, s katerim sem pred nekaj tedni, tik pred zaporom, modroval na Pohorju o umetnosti, o pisanju iskrene književnosti, o njegovem ustvarjalnem svinčniku. Brž, kar na začetku knjige, je oče Kocmur cinično razpredal o nečem, kar je bilo del mojega življenja, moje zaporniške izkušnje. Rekel je svojemu sinu:

“Ej, fante, mineštra je že dobra. Seveda, če je dobro narejena. Ali tukaj je ne znajo pripravljati. V Gradiški, tam smo dobro jedli, tam, iz riža in graha, pa meso je bilo noter nasekljano – vsak drugi dan smo

jo imeli, pa se je le nismo naveličali." Vgloobil se je v spomine. "Tam smo sploh živeli imenitno. Govejo juho vsak dan, samo ob petkih ne, zvečer pa polento, z maslom zabeljeno, in kaj poleg, solato ali zelje."

"Kaka pa je bila polenta?" je vprašal Stanko in prežal, kdaj bo zunaj bilo dve.

"Kakor koruzni žganci, le še boljša. V Mariboru nimajo polente. Štajerci jedo le cmoke, vsak dan cmoke, pa take iz črnega kruha."

"Cmoki iz črnega kruha niso zanič," je večje pripomnila gospodinja.

"V Mariboru je bila sploh slaba," je povedal oče Kocmur. "Prav sitni so, priganjajo k delu, zaslužka pa nič. V Gradiški je bilo drugače. V Gradiški smo vedeli, čemu delamo – služili smo denar. Od kraja bolj malo, po štiri krone na mesec; pa sem kmalu prišel v prvi razred – salamiš! na ovratniku sem imel črne našive, kakor šarža pri vojakih – in sem služil po deset kron na mesec. Radi so me imeli, prosil sem pri raportu, da me dajo v kuhinjo, pa sem bil koj uslišan. V kuhinji je bilo življenje, vsak maselj vina, in nič nisem plačal zanj. Tako dobro se mi ni še nikoli godilo. Ko je moj čas potekel, so me neradi pustili – jokali so se za mano ..."

"Pa kaj ste delali v Gradišču, ata?" je nedolžno vprašal Stanko.

"V kloštru je bil," je mati hitela odgovoriti na kočljivo vprašanje.

"Hiša je cesarska," je modro razlagal oče Kocmur. "Vsi, ki so notri, so pokorni cesarskim postavam. Tako je kakor v vojašnici, prav takšen red, le da je življenje lepše in hrana boljša."

"Ata!"

"Kaj je?"

"Zaprti ste bili v Gradiški."

Dalje nisem bral: svet se je kar naprej vrtel okrog zaporov, kazni, poniževanja; varovanja družbenega reda, moralne in ideološke prevzgoje. Ker sem se ob branju hahljal, sta moja cimra na vsak način hotela brat *Ptičke*, pa sem jima prepustil knjigo. Ta Gradiška je med drugo svetovno vojno postala zloglasna, še bolj pa Jasenovac v njeni bližini. Tam so umirali komunisti in Judje, prostozidarji in Srbi, muslimani, nasprotniki Neodvisne države Hrvaške, nacizma; tam so svoja življenja končali tudi nekateri slovenski duhovniki. Mariborski zapor je imel svojo zgodovino, del nje sem za nekaj dni postal tudi sam. Vzel sem v roke Camusove *Novele*, jih odprl, začel brati:

"Potrpljenje? Prav imate, nedvomno. Treba bi nam bilo potrpljenja, da bi čakali poslednjo sodbo. Ampak kaj, ko se nam mudi. Celó tako zelo se nam mudi, da sem moral postati sodnik spokornik. Vendar

sem moral poprej do kraja razčistiti svoja odkritja in zavzeti pravilno stališče do smeha svojih sodobnikov. Od tistega večera dalje, ko sem slišal klic – poklican sem bil namreč prav zares – sem moral odgovoriti ali vsaj iskati odgovor. To ni bilo lahko: dolgo sem blodil. Tisti večni smeh – in vsi, ki so se smejali – me je moral najprej pripraviti do tega, da sem jasneje videl samega sebe, šele potem sem spoznal, da nisem tako enostaven. Ne smehljajte se, ta resnica ni tako temeljna, kakor se vam zdi. Temeljne resnice imenujemo tiste resnice, ki jih spoznamo pozneje kot vse druge – to je vse.”

Potujoča knjižnica je že zdavnaj odpotovala do drugih bralcev, vrata na hodnikih so se odpirala in zapirala, koraki in šumi so se izgubljali, sam sem hlastno bral, mrzlično listal knjigo, ki mi je prinesla tolažbo, razodetje, svetlobo. Bilo je pametno, moderno napisano sveto pismo sodobnega evropskega intelektualca. Spomnil sem se, kako sem prvič potoval z letalom v Beograd. Letalo je vzletelo v predmestju Ljubljane, s travnate piste v Mostah. Bilo je skromno, dvomotorno, sovjetske izdelave. Ropotalo je, pozornost mi je pritegnil potnik, ves v belem, kako je sedel ob oknu, za nič in nikogar se ni zmenil, zbrano je bral knjigo. Pilotov pomočnik se nama je približal; delil je kozarce z vodo. Bil je nespreten, pladenj s kozarci se je zamajal, lovil ravnotežje, nato je vse skupaj zdrsnilo, pljusnilo po potniku. Gospod v belem se je osupljivo, naglo dvignil, vendar ga je zavezani pas zadržal. Bil je moker po hlačah in sukničju, mokra knjiga mu je padla iz rok do prehoda med sedeži. Sklonil sem se, jo dvignil, pogledal naslov: bila je v francoščini. Zapomnil sem si samo ime pisca: Albert Camus. Letalski uslužbenec je prihitel s krpo, jo izročil potniku, da si je obrisal hlače. Gospodu v belem sem vrnil knjigo. Predstavil se je: Jože Javoršek. Skoraj mi je vzelo dih. O njem so še vedno govorili potih, kot o nekdanjem Kocbekovem prijatelju, Vidmarjevem varovancu, pozneje vseeno disidentu, zaporniku. Ko sem se za nekaj let preselil v Trnovo, sem hodil v službo mimo njegove hiše. Spoznal sem njegovega sina; še nekaj dni pred sinovim samomorom sva ga v njegovi lepo urejeni kletni sobici obiskala s Karpom Godino. Pozneje sem imel z gospodom Jožetom Javorškom več zanimivih srečanj, pogovorov, celo objavljen radijski pogovor. Snemal sem ga z *nagro*; ko sva govorila o slovenski kulturi, se je v trnovski cerkvi oglasil zvon, opomin, *memento mori*, večno pripravljen navček za žalostne dni slovenske kulture in politike. Zvonjenje je ostalo na posnetku. Ko smo ga predvajali v eni od radijskih kulturnih

oddaj, je bil direktor radia ves iz sebe. Poklical me je na odgovornost, mi grozil, da me bo vrgel iz službe. Bil je to ugotovljivo kilav čas, ko smo se vsi, francoski avtor Camus, slovenski intelektualec Javoršek in jaz, "vkricali na galejo svojega časa", vsak v svojem kraju, ob svojem času, s svojimi "prestopki", da bi postali galjoti lastnih usod. Pa berem popolnoma novo, pravkar prevedeno in tiskano knjigo *Novel Alberta Camusa*, kdo ve, od koga poslano, kdo ve, s kakim namenom kupljeno, ali celo podarjeno, najdeno med priložnostnimi knjigami v mariborski kaznilnici:

"Ne zamerite, zopet bom legel. Bojim se, da sem se razvnel. In vendar ne jočem. Človek včasih zaide, dvomi o očitnih stvareh celo tedaj, ko je odkril tajnosti srečnega življenja. Moja rešitev seveda ni idealna, toda kadar človek ne ljubi svojega življenja, kadar ve, da ga je treba spremeniti, potem nima izbire, kajne? Kaj storiti, da bi postal nekdo drugi? Nemogoče. Moral bi se razbliniti v nič, pozabiti samega sebe zaradi nekoga drugega, vsaj enkrat. Toda, kako? Ne pritiskajte preveč name. Tak sem, kakor tisti stari berač, ki nekoč na kavarniški terasi ni hotel izpustiti moje roke: 'Oh, gospod,' je rekel, 'saj to ni zato, ker sem slab človek, ampak luč ugaša.' Da, luč smo izgubili, jutranjo zarjo in blaženo, sveto nedolžnost človeka, ki sam sebi odpušča."

Življenje mi je kar naprej ponujalo svoja znamenja, dajalo signale, me vodilo po svojih nevidnih poteh do cilja, ki sem ga samo slutil, za katerega še nisem bil pripravljen. Srh mi je šel po telesu: dvakrat sem bil priprt v ljubljanskih zaporih, do nadrobnosti so preiskali politično zadevo *Bruc*, me zasliševali do obisti, nato so me prepeljali v soboški zapor, mi ponudili, omogočili, da bežim do meje, kjer bi me likvidirali, a zakaj so me prepeljali v mariborsko kaznilnico, tega nisem vedel. Nisem imel nobene medicinske nege, nobene diete, kot politični zapornik nobenega privilegija. Celo narobe: poniževali so me, niso me pustili na dvorišče, na sprehod z ljudmi, z drugimi zaporniki, sploh se niso zmenili zame. Obležal sem v celici kot stara metla za vrati. Potem je zvečer, ko smo vsi trije ležali v temi in poskušali zaspati, eden od barab, kar tako, ne da bi ga kdo kaj vprašal, razločno rekel: "Z jajci ni mogoče razbiti kamenja." Druga baraba je dodala: "S svojimi vsekakor ne. Mogoče s tujimi."

64.

Kmalu po zajtrku se je zavrtel ključ v ključavnici, vrata so se odprla, miličnik nas je ošinil z mrkim pogledom, se ustavil na meni, rekel:

– Z mano!

Skočil sem s postelje, stopil z njim na hodnik. Vodil me je nadstropje niže. Vprašal sem ga, kam me pelje. Odgovoril je:

– Obisk imaš.

Hodnik je dišal po lizolu, čistilnih pripomočkah, okrog najinih glav je brenčala razsrjena debela, konjska muha. Njej se je pridružil roj mojih radovednih, neurejenih, prebujenih misli: Kakšen obisk? Kdo me je obiskal? Kdo se je prebil med zaporniške zidove? Žena, mama, eden od prijateljev!? Miličnik se je ustavil pred normalnimi, sobnimi vrati, jih odklenil, porinil v prostor, me pustil samega. Nekaj trenutkov sem stal v razsvetljeni sobi, v kateri so bili miza, dva stola, gole stene. Nobenega drugega pohištva, nobenega človeka. Počasi so se odprla vrata na moji desni. Vstopila je Dragica, pravnica. Ko sva se pogledala, sva se zdrznila. Nemogoče. Nemogoče. Nemogoče. Tako sem pomislil, tako je najbrž pomislila ona. Videl sem, kako so se ji razširile zenice. Stopila je k meni, mi segla v roko. Nisem je pričakoval. Še na kraj pameti mi ni padlo, da jo bom po tolikih letih srečal prav tu, v mariborski kaznilnici. Videla je moj osupli obraz. Začela je razlagati:

– Veš, da sem diplomirala pravo. Tukaj sem na praksi. To je moje prvo soočenje z zapornikom, ki bo dobil obisk. Do tega trenutka nisem vedela, da si zaprt. Kaj se je zgodilo? Sto let se nisva videla.

Gledala me je z usmiljenjem samaritanke, ki je potrošila zadnje količine usmiljenja; zrla je vame kot častna sestra, ki so jo zaradi poltenosti vrgli iz samostana, spominjala se me je kot nedotaknjena predmeta nedolžne gimnazijske ljubezni. Veslal sem po spominu, kot da želim preplavati Muro podolž in počez. To je bila moja pšenična ljubezen, s skladno, gimnastično postavo, svetlimi lasmi, ki so se ji z leti zredčili, zapeljivim, koketnim pogledom, z željo biti ljubljena, biti v središču moške pozornosti. Kot srednješolec sem ji pisal strastna pisma, lazil za njo po plesih, se vozil s kolesom na njen dom na Srednji Bistrici. Ko sem bil na počitnicah pri sorodnikih v Črenšovcih, v času žetve, spal na parmi, zvečer pa odšel čez prekmurske kolnike do Mure, jo izvabil iz hiše, jo držal za roko, božal, poljubljal, vendar samo do določene meje. Znala se je energično braniti, priliznjeno izmikati izpod mene, me spravljati v zanesenjaško strast, in vedno, ko sva se približala tistemu najlepšemu, kar muzo spreminja v žensko, moškega v sejalca semen, se je pojavila njena mati, v sobo je vstopila njena starejša sestra, prižgala luč, ob Murici je v travi švisnila kača, med grmovje se je mimo naju zapeljal ribič na mopedu, začelo je

deževati, grmeti in bliskati: vedno naju je kdo pognal iz objema, postelje, združitve. Znova sva se srečala v Ljubljani, kot študenta. Bila je zima, stalno jo je zeblo, sedela sva v zadnji vrsti v predavalnici Pravne fakultete. Z roko sem ji segal pod smučarske hlače, pod katerimi je nosila dolge, moške spodnjice, tako da nisem mogel priti do njenega mednožja. Ves dan sva se vznemirjala, vrele krvi sva se ljubila šele pozno zvečer, na neki klopi, dolgo sem vlekel z nje hlače, spodnjice, hlačke: vse je bilo končano hitro, še vedno v strahu, da naju kdo ne preseneti, odkrije. Ljubezen med nama je že zdavnaj usahnila kot ponikalnica v pesku, ostal je samo spomin, vpisan pod rubriko: bilo je lepo. Lepo, ker sva bila mlada; sam neumen, ona preračunljiva. In zdaj je stala pred mano, teatralno je potegnila roko iz moje osamljene dlani:

– Upam, da bo še priložnost, da se srečava. Nisem mislila, da te bom našla tukaj, v zaporu. Si že dolgo oženjen?

Preden sem odgovoril, so se odprla vrata na levi. Vstopila je moja žena, Slavica. Približala se nama je. Zdelo se mi je, da hodi celo večnost od vrat do sredine sobe. V roki je držala kos papirja, ga izročila Dragici. Moja “prva ljubezen” je pogledala listek:

– Imata samo deset minut za pogovor.

Za trenutek sem stal med njima, med desnim in levim stebrom nevidnega Salomonovega hrama: Slavica je predstavljala ženski, materinski princip, Dragica moško načelo, v rokah je držala oblast, moč. V obeh je bila zapisana moja nevidna ljubezen, obe sem imel po svoje rad, v obeh sem odkrival zemeljsko lepoto, nebeški zanos. Sam sem bil tretji steber, zastrt za ženskimi vekami, pomaknjen v temo njunih svetišč, včasih trd kamen, včasih njun idol, gospodar skrivnosti.

Dragica se je obrnila, stopila k oknu. Objel sem svojo “poslednjo ljubezen”, prav tako svetlolaso Prekmurko, prav tako doma z Markovskega. Tudi na njen dom sem se vozil s kolesom, ji pisal dolga, izpovedna pisma. Ko sem bil na mladinskem seminarju, sem ji poslal razglednico s stavkom: *Bilo bi lepo, če bi bila tukaj*. Prebrala je sporočilo, pobrala boršo in prišla. Tam, v Bohinju, je zgubila nedolžnost, v Soboti sva se na endvatri poročila, v Ljubljani sva kot podnajemnika začela razmišljati o stanovanju, toda *Bruc* naju je presenetil, razbil sanje, soočil z realnostjo. Čez noč sva ostala sama: jaz brez nje in spočetega otroka, ona brez mene, moške stalnice ob sebi. Prvo, kar me je vprašala, poočitala, je bilo, zakaj sem napisal inkriminirano pismo, si uničil kariero, najino prihodnost. Zatrdil sem ji, da ga nisem

napisal, da je v soboški zapor prišel izvedenec, grafolog, da sem se nekajkrat podpisal, in bodo ugotovili, da mi je bilo pismo podtaknjeno. Gledala me je, znova vprašala:

– Ne hecaj se, kdo bi ti podtaknil pismo? In zakaj?

– To so prava vprašanja, vendar nanje ne znam odgovoriti.

Potem sem jo vprašal:

– Kako se počutiš? Si dobila mojo plačo? Kako se vedejo do tebe znanci, prijatelji?

– Dobro, dobro.

Odgovarjala je naglo, ker so se ji zdela vprašanja nebitvena. Držala me je za roke, se skušala stisniti k meni, zrla proti oknu, kjer je stala Dragica, nama kazala hrbet, pogledovala na uro. Minute so tekle naglo, kot murski valovi.

– Kdo je to? je vprašala Slavica.

– Pravnica, ki službeno nadzoruje najin pogovor.

– Ljubosumna je, je ugotovila. Hotel sem ji reči, kako je ona, Slavica, ljubosumna. Kako sta morda obe ljubosumni, vendar po nepotrebnem. Dobro, da ni zaslutila, kako sem stal med dvema stebroma ljubezni, lepote, poželenja: do prve nisem mogel več, ker je izginila iz mojega življenja, od druge so me nasilno ločili. Bil je čisti filmski prizor, najboljši ameriški scenarist si ne bi mogel izmisliti bolj neprepričljive sentimentalne, pocukrane, *srce drapatelne* scene. Čisti hollywoodski kič. Zame pa je bil to preprosti *kismet*, božji prst: bil sem jezik na tehtnici ljubezni, ki je minila, ljubezni, ki je začela trajati. V zaporu, v samoti, med štirimi stenami, sem imel dovolj časa, da sem se odločil, koliko se bom spremenil, kaj bom v prihodnje govoril, pisal, delal. Nekateri ljudje pridejo do takih razmišljanj v kasarni, drugi v samostanu, meni so zagotovili zapor.

– Ali si bila pri mami?

Pokimala je.

– Kaj je z Rudijem, Ferijem?

Skomignila je:

– Nič. Bila sta pri meni. Prestrašena sta. Ne vesta, kaj se dogaja s tabo. Zakaj si znova zaprt?

Pogledal sem jo, ji stisnil dlan. Tega niti sam ne vem. Pravno: zaradi pisma. Politično: zaradi maščevanja. Prijela me je pod roko, odvedla do stola, se usedla. Dragica se je za trenutek ozrla, da vidi, kaj počenjava.

– Nenadoma sem tako utrujena, je rekla Slavica.

– Razumem te. Tudi meni je nekajkrat spodneslo noge, namesto da bi se med padcem ujel na roke, sem tresnil na obraz.

Znova se mi je zazrla v öči.

– Ali si res bolan?

Bil sem začuden:

– Mar ne vidiš? Rumen sem kot na žuto obarvan folksvagen.

Nasmehnila se je. Sanjala sva, da si bova kupila tak avtomobil. Pogovor se je razblinil, besede so se spremenile v perje, letele po sobi, posedale na ramena, se lepile na okna, zatemnile prostor. Dragica se je obrnila:

– Končati morata. Minilo je dvajset minut.

Razumel sem njeno naklonjenost, dvakrat dlje sva se lahko pogovarjala. To je bilo njeno poročno darilo. Slavica je vstala, se stisnila k meni:

– Źelim, da se čim prej vrneš. Źiv in zdrav. Zaradi najine ljubezni, mene, otroka, mame.

Pokimal sem. V njenih öcöeh so zacingljale solze. Šlo mi je na smeh: Edino, kar mi ne pomaga, so solze, sem rekel, da bi se potolažil. Naključje se je poigralo z nama: segala sva po zvezdah, a se ujela za šop trave nad prepadom. Zaradi teže, nespretnosti, sem zdrsnil na dno, se znašel v peklü. Ne vem, ali je že kdo imel naenkrat dve ženski v zaporu, dve svoji največji ljubezni. Ali pa je bilo tudi to spretno podtaknjeno, da bi nevidni manipulant komunističnega sistema še enkrat vodil svoje lutke po naprej napisanem scenariju, ki po svojem diletantizmu še zdaleč ni bil podoben niti povprečni ameriški komediji, niti dobri hollywoodski drami, pri tem pa še vedno upajoč, da bo v tem novem erotičnem trikotniku odkril magično rešitev brucovske zadeve. Prešinilo me je: mogoče je moja nenadzorovana ljubezen imela name prevelik vpliv: iz mene je naredila satirika!

Ko sem se vrnil v celico, sem stopil k oknu. Skozi rešetke sem videl prazno dvorišče, na drugi strani sprehajališča je bila vzdana plošča v spomin na Titove zaporniške dni. Na polici, na katero sem naslanjal roki, sem prebral napis: *Tudi veliki ljudje so bili v življenju mali. Zrasli so šele po smrti.* Videl sem črne mravlje, kako so veselo, urno, brezskrbno korakale med lesenimi razami, se pogovarjale med sabo, tekale druga pred drugo, mi šepetale: nisi velik, ne domišljaj si. Velik si samo v primerjavi z nami. In zaslišal sem smeh. Ena od mojih barab je ležala na postelji, brala knjigo *Ptički brez gnezda*, se valjala od smeha. Zavidal sem mu: rodil se je majhen, živi nepomembno, umrl bo neopazno. Tako kot jaz. Tako kot jaz.

65.

Bilo je zatohlo, umirajoče popoldne. Iz latrine je puhtel, uhajal človeški smrad; nogavice, ki si jih nismo sezuli, so smrdele, prav tako čevlji, ki smo jih zložili v celični kot. Ležal sem na ležišču, podnevi in ponoči oblečen v kavbojke, ki mi jih je prinesla žena v vrečki, v kateri so bile še druge higienske potrebščine: debela, karirasta srajca, nogavice, spodnjice, zobna pasta. Vrtel sem v rokah Camusove *Novele*, se vračal na posamezne odlomke, premišljeval o filozofski teži zapisanih misli.

‘D’Arrast je v množici iskal Sokrata, ki se mu je tisti hip zaletel v hrbet. ‘Praznik je,’ je rekel Sokrat ves nasmejan in se oziral na visoko d’Arrastove rame, ko je poskakoval na mestu.

‘Kakšen praznik?’

‘Oh,’ se je začudil Sokrat, ki je stal pred d’Arrastom, ‘ne poznaš, to je praznik dobrega Jezusa. Vsako leto pridejo vsi v votlino s kladivom.’

Sokrat je kazal – ne votlino – pač pa skupino, ki je po vsem videzu nekaj čakala tam v kotu parka.

‘Veš, nekega dne je dobri Jezusov kip prišel iz morja po reki navzgor. Ribič ga je našel. Kako lep! Kako lep! Takrat so ga tu v votlini umili. In zdaj je zrastle v votlini skala. Vsako leto je praznik. S kladivom sekaš, sekaš koščke za blagoslovljeno srečo. In kaj zato, skala kar naprej raste, ti kar naprej sekaš. To je čudež.’”

Odložil sem knjigo. Znova sem naletel na pisanje o kamnu. To me je vedno vznemirilo: Panonija je bila brez kamna, pa so kljub temu nastajali civilizacijski spomeniki, ostajale kamnite kapelice, ostajala kužna znamenja. Vse dobre, koristne stvari so tukaj prihajale iz zemlje: halštatska preteklost, kovanci in glinasta posoda, kamen in kamnite sekire, slatina in plin, rečno zlato. Zemlja je v nedrjih nosila burno preteklost, iz katere se najbrž ne bomo nikoli naučili, od kod smo prišli, kdo smo. V svojih globinah nam je pustila odtise dogodkov, zmagoslavno orožje, poražene kosti, oljnice verovanj. Pod zemljo so ostala navodila za boljše življenje, zdravila za dušo in telo, napotki za pokolenja. Ko sem v Soboti hodil mimo kamnoseštva, ki je bilo v središču mesta, sem si želel, da bi znal ravnati s kladivom in dletom, da bi delal kipe, otipaval živo kamenje, preizkusil trdnost, mu vdihnil lepoto. Zaprl sem oči, stopil na kamnoseško dvorišče, izbral najtrši kamen, ga začel tipati. Bil je hrapav, starejši od zemlje, trajnejši od besede. V njem je skušal pesek zaspati, veter zgladiti vogale, voda zmehčati ... Božal sem ga: vzel sem dleto in kladivo, začel sem

udarjati po klesancu. Kljuboval je mojim udarcem, mojemu dletu, besedi, hotenju. Začel sem ga težkati. Nisem mu mogel do živega, samo mojstrski udarec bi ga lahko razklal. Sam sem bil učenec življenja, nestrokovni samouk, *profani diletant*. Zavezal sem si beli predpasnik, zmolil molitev potrpljenja, še enkrat sem pretipal vogalni kamen, kamen spoznanja. Nato sem nameril z dobrim namenom. Zamahnil s kladivom. In udaril mimo. Ni bilo zaželenega čudesa, prej pričakovani neuspeh. V to gluho razmišljanje, ponesrečeni kles, se je zavrtal ključ v železni ključavnici, rezko odklenil vrata, na pragu je stal civilist. Ko sem se dvignil, pogledal proti vratom, sem otrpnil. Spreletel me je srh. To je resnični konec. Izkoriščeno je zadnje sredstvo, uporabljen poslednji udarec s kladivom po glavi. Kot kamen sem padel na morsko dno strahu. Moj nekdanji sošolec Jože V. me je srepo pogledal, rekel: "Pojdi z mano!" Vrglo me je s postelje. V kotu celice sem si naglo obul čevlje, stopil za njim. Zaprl je vrata, naglo je hodil po hodniku, zopet nadstropje niže, kjer so bile pisarne. Odprl je vrata v majhno sobo, po dveh, treh stopnicah sva stopila do mize, kavča; bila sva v njegovi delovni pisarni. "Usedi se!" je ukazal. Ubogal sem. Še vedno nisem vedel, za kaj gre, kako on v zaporu? V kakšni jebeni funkciji? Bil je leto dni starejši, postaven, kodrolas fant, zgodaj namazan z vsemi pobalinskimi spretnostmi, zgodaj razdevičen, pa so se dekleta lepila nanj kot muhe na muholovce po soboških gostilnah. Bil je drzen v pogovorih, nesramen v družjenjih, krvoločen v pretepih. V tretjem razredu gimnazije, tik pred maturo, sva sedela v zadnji klopi. Med glasbeno učno uro, ki jo je z zanosom vodil profesor Grum, da bi nam vcepil vsaj nekaj glasbene, harmonijske olike, sem navadno bral Karla Maya. Jožetu je to šlo neznansko na živce, kajti tudi sam je goltal knjige, vendar sem jaz imel najnovejše zvezčiče, ki jih večina dijakov še ni prebrala. Nekaj časa me je pustil na miru, knjiga me je pritegnila, napetost v njej je bila neprimerljiva z dolgočasjem v učilnici.